

Шкуренко Каміла Олександрівна. Освіта економічна. У теперішній час працює над кандидатською дисертацією за темою “Політичні партії в умовах неутвердженої демократії”. Коло наукових інтересів – політичні процеси та інститути, політичні технології.

Політичні партії в умовах неутвердженої демократії

У статті розглядаються проблеми, пов'язані зі специфікою функціонування партій у політичній системі поставторитарного суспільства в умовах його руху до засвоєння і втілення в життя світових демократичних цінностей.

In the article we regard Problems connected with the specificity of functioning parties in political system of Postauthoritarian society in the conditions of its movement to adoption and realize world democratic values.

Перехід від тоталітарно-авторитарних до демократичних соціальних систем став визначальною тенденцією світового розвитку людської цивілізації. В той же час, для окремих країн, цей процес може бути визначений як неоднозначний, внутрішньо суперечливий і девіантний. Особливо помітно це виявляється в тих країнах, де відсутня яка-небудь значуща демократична спадщина минулого, де норми і принципи демократії довелося втілювати в життя практично з нуля. До числа цих країн, на наш погляд, належить разом з Росією і Білоруссю також і Україна.

Західна політологія за останні 15 років збила значний дослідницький матеріал, присвячений аналізу феномена “поставторитарного переходу” в цілому і “посткомуністичного розвитку” зокрема. Головним завданням тут стало прагнення зрозуміти особливості тієї “проміжної” політичної системи, яка сформувалася між протилежними політичними полюсами, які є ознакою тоталітаризму, авторитаризму і демократії [1; 3; 6; 9; 15; 17-21; 25].

Вказана вище проблематика не стала обділеною науковою думкою і в самих посткомуністичних країнах. Маємо значну кількість досліджень, які розглядають процес руху в цих країнах у бік демократії [4; 5; 7; 11; 13]. При цьому виявилися значні розбіжності між

принципами підходу до аналізу посттоталітарно-авторитарних процесів в західній і вітчизняній (пострадянській) політичній думці. Наприклад, західна політологія вважає, що крах комунізму не тотожний безпосередньому переходу посттоталітарних суспільств у нову демократичну якість. Так, А. Пжеворські відзначив, що вихід із авторитарного режиму не обов'язково веде за собою створення демократичного режиму [23, с. 51]. Нездатність поставторитарних урядів вирішувати невідкладні соціальні та економічні проблеми може породжувати “авторитарну ностальгію” і піддавати загрози збереження курсу на демократизацію. На думку більшості західних політологів, наслідки поставторитарного переходу в країнах колишнього СРСР викликають досить песимістичні припущення, а В. Банс взагалі має сумнів, що в цих країнах йдеться про демократизацію [16, с. 91].

Чи можна віднести українську демократію до яких-небудь зрілих форм? Відповідь для неупередженого фахівця або політика ясна і очевидна: Україні ще далеко до якихось зразків демократії. Тому, характеризуючи рівень демократичності політичного режиму в Україні, його можна назвати “транзитним”, “неконсолідованою демократією”, демократією, що не затвердилася (“незатвердженою демократією” в кращому випадку його можна назвати демократією, характерною для багатоскладних суспільств. Тому

спроби деяких вітчизняних політологів подати українську ситуацію як непоборний рух до демократії і використати різноманітні прийоми її самоідентифікації є, на наш погляд, штучними і мають мало спільного з реальністю.

Насторожене сприйняття посткомуністичних країн колишнього СРСР, у тому числі і України, на Заході має цілком реальну основу. Багато наших політиків, у тому числі і управляючі країною, часто не можуть зрозуміти, чого від нас хоче Захід, чому нам ставлять перешкоди на шляху нашого невгамовного бажання інтегруватися в цивілізовану світову демократичну спільноту? Адже ми ж порвали з комуністичним минулим, позбавилися одіозних тоталітарно-авторитарних пережитків в управлінні країною. Якщо треба, то ми готові прийняти скільки завгодно законів, відповідних демократичним стандартам і т.д.

Так, безсумнівно, ми живемо в країні, яка різко відрізняється від колишнього радянського минулого, в країні, де основні демократичні принципи життєдіяльності закріплені в Конституції, але поки що лише як декларативні формальні принципи. Конституція, закони можуть виконуватися і стати реальною силою, яка визначає рівномірне поведінку людей і діяльність інститутів влади, тільки за умови, якщо в їх основі лежить національна згода про основні цінності та шляхи розвитку країни. Конституція (в Україні) є в чистому вигляді продуктом політичної влади, її атрибутом, який поза владою не має самостійного значення. Та і сама українська влада і українська політична еліта досить вільно відносилися і відносяться до закону, фактично сповідаючи принцип політичної доцільності. Культура влади вітчизняної еліти історично орієнтована на постійне і пріоритетне використання політичних регуляторів владних відносин, незалежно від їх легалізації та саморегулювання законом [12]. З цієї причини чутки про повну і остаточну смерть авторитаризму в Україні є передчасними.

Вирішальним чинником становлення демократії, безсумнівно, є зміна природи держави, тобто перетворення її в правову державу, де Конституція і закон ставлять державу в певні рамки і підпорядковують її не на словах, а на ділі служінню суспільству і громадянам. Поза рамками правової держави безглуздими є всі роздуми про існування повноцінного громадянського суспільства, наявність якого є однією з найважливіших ознак демократії. До речі, демократична українська конституція взагалі не відобразила в своєму змісті цей аспект, поставивши громадянське суспільство практично поза рамками конституції і закону. Виникає запитання, чи не для авторитарних амбіцій писався цей документ? В принципі, можна було б привести багато прикладів невідповідності

українських реалій міжнародним стандартам демократії. На наш погляд, важливо досліджувати конкретний аспект цієї проблематики, пов'язаний з існуванням і функціонуванням партій в політичній системі української демократії, "що не затвердилася". Це тим більше актуально, що особливості існування політичних партій прямо пов'язані з відсутністю в Україні громадянського суспільства, яке і надає значення їх функціонуванню в політичній системі.

Демократичний стандарт стверджує, що політичні партії є посередниками між громадянським суспільством і державою. Закономірно виникає питання. Якщо в Україні не сформувалось громадянське суспільство і в той же час в ній існує партійний плюралізм, то чим насправді є українські політичні партії, які політичні функції вони репрезентують в своїй діяльності та чий інтереси вони намагаються відобразити в боротьбі за владу?

Партійній проблематиці присвячена досить велика кількість робіт в пострадянській політології [2; 8; 10; 14]. В цих роботах, на наш погляд, більше уваги приділяється фактичній стороні функціонування політичних партій і вивченню їх особливостей. В той же час тут надто невиразно простежується проблема відповідності суттєвих характеристик партій, їх мети та завдань в умовах становлення демократії, відпрацьованим і апробованим стандартам демократії. Відомо, що сам по собі партійний плюралізм є, хоча і важливою, але далеко не вирішальною ознакою існування демократичної політичної системи суспільства. Основне тут пов'язане з тим місцем і роллю, які політичні партії посідають і виконують в цій системі.

У західній політології вже давно затвердилася теза, що без існування міцних політичних партій і альтернативних політичних рухів демократична природа влади неможлива. Такий відомий західний політолог як О. Ренней має думку, що головна мета будь-якої політичної партії полягає в тому, щоб за допомогою виборів віднайти можливість контролю над урядом [24, с. 313]. Його колега З. Нейманн цілком підтримує цю думку [22, с. 396]. В цій ролі партії є могутніми посередниками між суспільними силами, ідеологіями і офіційними державними інститутами. Політичні партії розглядаються як єдині групи, що відкриті для всіх і мають широке коло інтересів, пов'язаних з проблемами державного управління. Відкритість партій в тому, що вони прагнуть заручитись підтримкою якомога більшої кількості громадян.

Політичні партії органічно необхідні демократії, вимоги якої полягають в тому, щоб уряд ішов назустріч побажанням і сподіванням народу і щоб була забезпечена можливість

пересічних громадян брати участь у формуванні суспільної волі. Тому при демократії вони є важливим ланцюгом між громадянським суспільством і урядом. Лише за допомогою політичних партій уряд може звертатися до мас за підтримкою, а маси, в свою чергу, через партії можуть критикувати владу і висувати їй свої вимоги. Партії в демократичній системі діють постійно, але особливу роль вони виконують напередодні виборів. У демократичних системах політична влада досягається завдяки успіху на виборах, і політичні партії йдуть до цієї мети через виборчий процес. Перемога на виборах – це головна мета будь-якої політичної партії, оскільки в демократичних системах на виборах фактично визначаються ті, хто правитиме суспільством протягом визначеного законом обмеженого періоду. Основна робота правлячої партії завжди зв'язана, перш за все, з формуванням політичного курсу. Іншим, не менш важливим завданням, правлячої партії є залучення на свою сторону громадської думки. В демократичних системах партії перестали бути невидимим урядом, вони перетворилися не лише на видимий, але і у визнаний суб'єкт правління. Незалежно від форми держави, партії здійснюють керівництво, завдячуючи тому, що в їх руках сконцентрована енергія, яка приводить в рух весь механізм влади.

О. Ренней відзначає, що “політичні партії створили демократію і вона в сучасному вигляді не сприймається інакше, окрім як в партійному вираженні” [24, с. 312]. Політичні партії беруть найширшу і різноманітну участь в парламентській демократії. Вони є учасниками діяльності парламенту, оскільки його робота здійснюється, перш за все, через партії. Партійні фракції в парламенті висувають, відстоюють і роз'яснюють партійний політичний курс в процесі дискусії зі своїми опонентами. Вони беруть участь в ухваленні парламентом рішень. Врешті решт досить чисельні політичні партії звертають найсерйознішу увагу на вибори, постійно тримаючи в полі зору свої перспективи.

Якщо говорити про основні функції політичних партій в сучасному демократичному суспільстві, то необхідно враховувати, що партії:

- виступають в ролі організуючого посередника;
- борються з політичною апатією громадян і допомагають їм формувати тверезі погляди і інтерес до виборів і діяльності уряду;
- прагнуть глибоко вникати в складності економічного і соціального життя, подаючи їх в доступному для широких мас вигляді;
- визначають актуальні і насущні політичні проблеми;
- узагальнюють сучасний політичний досвід і доводять його до відому виборців;
- рекомендують виборцям і агітують за обрання кандидатів, які цілеспрямовано відстоюють позиції партії по тих або інших конкретних проблемах;
- визначають найвизначніше коло цінностей для здійснення волі безлічі різних соціальних груп, які складають населення країни;
- переможці на виборах дають можливість різним верствам населення об'єднатися в коаліції і спілки для забезпечення створення більшості, що підтримує уряд;
- переможці на виборах формують склад законодавчих і виконавчих органів і беруть на себе відповідальність за реалізацію задекларованої політики на період перебування при владі;
- ті, хто програв вибори, складають опозицію політиці уряду. Вони уважно стежать за реалізацією урядової політики в життя і постійно інформують виборців про можливості альтернативної політики у сфері законодавства і адміністративної практики.

Надзвичайно вагомою подається в умовах демократії роль політичних партій у формуванні громадської думки. Це сприяє гармонізації різних поглядів окремих людей і соціальних груп, що є сприятливою основою формування консенсусних демократій. Сучасна демократична держава насправді є “державою партій”, де зв'язок з громадянським суспільством опосередкує саме політичними партіями. Вони виступають головним інструментом взаємозв'язку між державою і громадянським суспільством, створюючи і забезпечуючи найменш безболісний механізм глобальної взаємодії всієї суспільної системи в цілому.

Одним з найважливіших питань, пов'язаних з ефективністю функціонування політичних партій, є їх адекватність встановленій політичній системі. У цьому плані сучасна Україна дає багато різноманітного і цікавого матеріалу для політологічних висновків, узагальнень і порівнянь.

Слід визнати, що практично у всіх пострадянських країнах колишнього СРСР в політичну модель форми державного управління свідомо і цілеспрямовано закладалася саме президентсько-парламентська модель. Інакше і бути не могло, адже особи, що очолили нові країни СНД, пройшли серйозну школу авторитарного радянського управління. Саме ця модель, не дивлячись на різні маніфестації її демократичної самоідентифікації, несе в собі не лише можливість, але і реально зримі рецидиви авторитаризму в політиці, створюючи химерні гібриди і суміші демократії і авторитаризму. Тут не слід спокушатися, що прихід якоїсь особливої особи на вершину влади може знищити порочність цієї моделі державного управління. Подібні погляди співзвучні найвній

вірі в “доброго царя-батечка”.

Пострадянська президентсько-парламентська модель в країнах СНД фактично викинула партії на периферію політичного життя, визначивши їм специфічне місце в політичній системі суспільства. Так, Конституція України 1996 року навіть не задекларувала за партіями їх основну функцію – боротьбу за владу в країні. Натомість в статті 36 затверджується, що політичні партії сприяють формуванню і вияву політичної волі громадян, беруть участь у виборах.

Чи усвідомлювали партії та їх лідери, які були присутні в парламенті у момент ухвалення Конституції України в 1996 році, про те, яку політичну систему майбутнього своєї країни вони закладають? Напевно, усвідомлювали, але мотивацією їх голосування були інші, зовсім не патріотично-політичні причини. Скоріше, це був політичний торг, за який потім довелося розплачуватися партійним плюралізмом без наявності відповідних партійних структур. Можна із впевненістю стверджувати, що за роки незалежності України в ній фактично не виникло жодної серйозної політичної партійної структури, що претендує на владу. Стаття 36 Конституції, про яку ми згадували вище, просто блокує таку можливість. Через це практично всі існуючі в Україні політичні партії були і залишаються в тій або іншій формі продуктом виконавчої влади на чолі з Президентом, який за Конституцією формально її не очолює (КПУ це не стосується, хоча як подивитися). Влада створювала політичні партії не з демократичних мотивів, а для обслуговування своїх власних інтересів. Змінювалася кон'юнктура, змінювалася і партійна конфігурація. Одних партійних лідерів наближали, інших віддаляли. Фахівці стверджують, що колишній Президент був великим професіоналом в знищенні партійних коаліцій і їх руйнуванні. Тому в українській партійній псевдосистемі завжди присутня інтрига першої особи країни. Результатом такого патронату з'явилася відсутність повноцінних політичних партій в Україні.

За формальними ознаками ситуація неначе не викликає побоювань. У країні зареєстровано понад сотню політичних партій, що мають свої програми, статuti, регіональні структури і інші партійні атрибути. Фактично ж все це має певний віртуальний характер. Партійне життя б'є і кипить переважно в столиці, не виходячи за її межі. У регіонах воно просто відсутнє. Лише під час виборчих кампаній тут можна спостерігати деяке пожвавлення партійного життя, та і те, якщо у партії є на це необхідні фінансові джерела. Словом гасло “народ і партія єдині” – це від лукавого. Основна маса виборців України слабо довіряє партіям і не бачить в них виразників своїх інтересів. Розуміючи це, багато партій змушені

блокуватися з подібними собі, недієздатними партіями, прагнучи колективно потрапити до парламенту. Поодинці вони цього просто зробити не можуть. Компроміси ідей і програм від таких об'єднань дають ще абстрактніші гасла та ідеї, в яких виборці не можуть самостійно розібратися, а тим більше в них повірити. Безлад вносять і партійні центристські клони, яких за роки незалежності наштампували величезну кількість. Всі вони мають однакові ідеї, але сформульовані різними словами. Зрозуміло, що відірваними від життя проблемами та ідеями виборця взяти за душу дуже важко.

Вибори до парламенту в 2002 році чітко показали реальну ситуацію – відносно виборців до політичних партій. Серед тих, хто потрапив до парламенту, не було ні переможців, ні переможених. Переможців сформували пізніше, знову-таки під пресингом або патронатом першої особи країни з числа тих, що програли і тих депутатів, які, м'яко кажучи, виявилися не дуже стійкими до зовнішнього на них натиску. Це ще раз підтверджує, що незалежність партій від їх творця і опікуна – річ досить умовна. Навіть той же найгорезвісний адмінресурс на виборах – це результат авторитарних рецидивів виконавчої влади, яка прагне тримати під контролем політичне життя в країні, контролювати не лише законодавчу, але і судову гілку влади. Патронат держави над політичними партіями зробив їм кепську послугу. Країна отримала не партії, а по суті партійні клуби, не партійні структури, а тільки їх керівні центри, де надзвичайно висока роль партійних лідерів, де керівництво підміняє собою самі партії. Результатом цього є неспроможність більшості українських політичних партій ефективно виконувати свою виборчу функцію і вдаватися під час виборчих кампаній до допомоги найманих осіб. Своїх партійних функціонерів для цієї місії в багатьох партіях катастрофічно не вистачає.

Оскільки багато партій створювалися штучно, під конкретного політика, то цілком зрозуміла і відсутність у цих партій привабливих ідей для виборців, наявність політичної невизначеності. Не маючи своєї чіткої соціальної бази, такі партії найчастіше прагнуть проявити себе як загальнонародні, тобто такі, які влаштовують всіх. На політичному ринку такий товар, як правило, не користується попитом.

Політична реформа в Україні покликана змінити місце і роль партій в політичній системі суспільства. Партії повинні стати ефективними і незалежними суб'єктами в боротьбі за політичну владу в країні, за своє гідне представництво як в законодавчій, так і у виконавчій владі. Зрозуміло, що виконання цієї важливої ролі неадекватно тому політичному

ЛІТЕРАТУРА

1. Арон Р. Демократия и тоталитаризм. – М., 1993. – 303 с.
2. Білоус А.О. Політико-правові системи: Світ і Україна. – К.: АМУПП, 1997. – 200 с.
3. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократия и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. – 1990. – № 9.
4. Дергачов О., Полохало В. Метаморфози посткомуністичної влади // Політична думка. – 1996. – № 1.
5. Ильин М.В., Мельвиль А.Ю., Федоров Ю.Е. Демократия и демократизация (раздел учебного пособия) // Полис. – 1996. – № 5.
6. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных общества. – М., 1997. – 324 с.
7. Мельвиль А.Ю. Демократические транзиты. – М., 1999. – С. 41-42.
8. Назаренко Б.О. Сучасні політичні партії України: деякі проблеми та перспективи розвитку // Нова політика. – 1996. – № 4.
9. Растоу Д.А. Переходы к демократии: попытка динамической модели // Полис. – 1996. – № 5.
10. Рудич Ф.М. та ін. Політичні структури та процеси в сучасній Україні. Політологічний аналіз. – К.: Наукова думка, 1995.
11. Семиволос В. Україна посттоталитарна: шляхи розвитку // Сучасність. – 1993. – № 6.
12. Соловьев А.И. Культура власти российской элиты: искушение конституционализмом // Полис. – 1997. – № 2.
13. Фадеев Д.А. От авторитаризма к демократии: закономерности переходного периода // Полис. – 1992. – № 1, 2.
14. Яблонський В.М. Сучасні політичні партії України. – К.: Лексикон, 1996. – 240 с.
15. Bova R. The Political Dynamics of the Post-Communist Transitions. A Comparative Perspective // "World Politics", vol.44, № 1, October 1991. – P. 113-138.
16. Bunce V. Comparing East and South // "Journal of Democracy", vol. 6, № 3, July 1995, h. 91.
17. Bzzezinski Z. The Great Transformation // "The National Interest", № 33, Fall 1993. – P. 3-13.
18. Crawford B., Lijphart A. Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe. Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms and International Pressures // "Comparative Political Studies", vol. 28, № 2, July 1995. – P. 171-199.
19. Hantington S.P. Democracy for the Long Haul // "Journal of Democracy", vol. 7, № 2, April 1996. – P. 3-13.
20. Linz J.J., Stepan A. Problems of Democratic Transitions and Consolidations. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe. – Baltimore, 1996.
21. Linz J.J. The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown and Reequilibration. Baltimore. L. 1978. – P. 5-6.
22. Newmann S. Modern Political Parties. N.Y., 1989. – P. 396.
23. Przeworski A. Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America. Cambridge, 1991. – P. 51.
24. Renney A. Governing of Men. Manchester Univ. Press. – 1989. – P. 312-313.
25. Terry S.M. Thinking about Post-Communist Transitions How Different Are They? // "Slavic Review", vol. 52, № 2, 1993. – P. 333-337.

Стаття надійшла до редколегії 02.06.2005 р.